

Erkki Koskenniemi
TT, dosentti
Koskenniemi.fi/EK
20.4.2018

Vähä katekismus - mikä se on ja miten se syntyi?

Harva kirja on vaikuttanut Pohjois-Euroopan ihmisten elämään niin voimakkaasti kuin Martti Lutherin Vähä katekismus. Kirjalla on oma syntyhistoriansa, edeltäjänsä ja vaikutushistoriansa. Samalla se on esimerkki yhdestä radikaalista ratkaisusta, jolla koetettiin ratkaista kirkon murrosajan suuri ongelma. Sekä ongelma että ratkaisu ovat edelleen ajankohtaisia, niin vanhastaan kristillisissä maissa kuin lähetyskentilläkin.

Syntytilanne

Lutherin katekismus syntyi Pohjois-Saksan luterilaisella alueella suureen tarpeeseen. Piispat olivat vanhastaan tehneet omalla alueellaan piispantarkastuksia. Uskonpuhdistuksen vallatessa alaa he vetäytyivät turvallisemmille seuduille. Kun tarkastuksia ei tehnyt silloin kukaan, vaaliruhtinas Vaaliruhtinas Johann antoi tehtävän Lutherin pyynnöstä reformaattoreille, jotka alkoivat käydä läpi seurakuntia Melanktonin johdolla. Tarkastukset alkoivat v. 1526. Niiden tulos kauhistutti Lutheria. Hän muotoilee kokemuksensa Vähän katekismuksen esipuheessa näin:

”Äskeisillä tarkastusmatkoilla havaitsemani valitettava ja onneton hätätila on suorastaan pakottanut minut tekemään tästä katekismuksesta eli kristinopin esityksestä Lyhyen, suppean ja yksinkertaisen. Voi hyvä Jumala sitä surkeutta, minkä olen saanut nähdä! Tavallinen kansanmieshän ei varsinkaan maaseudulla tiedä kristinopista yhtään mitään, ja valitettavasti myös monet papit ovat jokseenkin taitamattomia ja kyvyttömiä opettamaan. Kaikkien heidän

kuitenkin pitäisi olla kristittyjä, kastettuja ja pyhän ehtoollisen sakramentin nauttijoita, vaikka eivät osaa Isä meidän -rukousta, uskontunnustusta eivätkä kymmentä käskyä. He antavat elämänsä kulua niin kuin tyhmän karjan ja järjettömien sikojen elämä kuluu. Evankeliumin tultua nyt julki he ovat silti oppineet todella mestarillisesti väärinkäyttämään kaikkea vapautta. Voi teitä piispoja! Mitä vastattavaa teillä tosiaankaan voi koskaan olla Kristukselle, kun olette näin häpeällisesti jättäneet kansan omiin oloihinsa ettekä ole silmänräpäyksen vertaa tehneet totta virastanne? Kunpa välttäisittekin kaiken onnettomuuden! Te huolehditte siitä, että sakramentti nautitaan ainoastaan yhdessä muodossa ja pakotatte noudattamaan ihmissäädöksiänne, mutta olette sitä vastoin täysin välinpitämättömiä siitä, osaavatko ihmiset Isä meidän -rukouksen, uskontunnustuksen, kymmenen käskyä tai yhtään Jumalan sanaa. Voi teitä, myllynkivi kaulaanne!”

Lutherin ajan piispat olivat tunnetusti keskittyneet muihin asioihin kuin vastuullaan olevien kristittyjen paimentamiseen. Luther ei jäänyt vain voivottelemaan tilannetta, vaan hän kokosi kristinuskon ytimen pieneen kirjaseen. Siihen kuuluivat kymmenen käskyä, uskontunnustus, Isä meidän -rukous, kasteen, ripin ja ehtoollisen esittely, muutamat rukoukset sekä huoneentauluksi otetut raamatunkohdat. Tuore kirjapainotaito mahdollisti sen laajan jakelun. Luther siirsi opetusvastuun koteihin, perheenisille. Kirja tulikin ahkeraan käyttöön ja mullisti kansanopetuksen. Merkittävältä osalta juuri tämä kirja teki Lutherista uskonpuhdistajan.

Vähän katekismuksen edeltäjä

Vähä katekismus oli loistava uudistus, mutta ei sentään niin radikaali, ettei sillä olisi ollut edeltäjiä sekä lähellä että huomattavasti aiemmin.

Jeesuksen aikana juutalaiset elivät paitsi Palestiinassa myös hajallaan eri kansojen parissa. Jos omien lasten ja nuorten kasvattaminen on vaikeaa muutenkin, sitä ei todellakaan helpota että ympäristön jälkikasvu ja tietyissä tapauksissa koulutoverit elävät täysin eri tavoin kuin oma kansa opetti. Tämä koski paitsi jumalanpalvelusta – juutalaiset eivät osallistuneet pakanoiden menoihin – erityisesti perhe- ja seksuaalimoraalia. Ainoa keino torjua sulautumista oli säännöllinen opetus, jota varten kirjoitettiin myös käsikirjoja. Näitä kirjoja on säilynyt erityisesti Egyptin juutalaisten piiristä.

Ensimmäiset kristityt omaksuivat hämmästyttävän pian juutalaisilta tavan opettaa omiaan. Varhaisimpia Uuden testamentin jälkeen kirjoitettuja teoksia ovat ns. *Apostolien opetus* ja *Barnabaan kirje*. Näiden kahden teoksen vertailu osoittaa, että niissä on käytetty paikoin sanasta sanaan meiltä kadonnutta juutalaista katekismusta. Myös ensimmäiset kristityt siis ymmärsivät, että paras tapa karttaa sulautumista oli säännöllinen opetus. Tarvittiin katekismusta.

Keskiajan katolinen kirkko tunsikin erilaisia uskonopin käsikirjoja, joista käytettiin usein kreikankielistä nimitystä *Enkheiridion*, käsikirja. Jo Lutherin Vähän katekismuksen täydellinen nimi (*Enchiridion. Der kleine Catechismus*) osoittaa hänen liittyvän tähän perinteeseen. Katoliset käsikirjat sisälsivät tyypillisesti kymmenen käskyä, uskontunnustuksen ja Isä meidän -rukouksen, ja tämän lisäksi mahdollisesti Ave Marian. Vuoden 1522 ja Lutherin katekismuksen välillä oli julkaistu noin kolmekymmentä katekismusta, joista monista otettiin useita painoksia. Luther itsekin oli pitänyt katekismussaarnoja jo v. 1516. Hän siis seurasi pitkää perinnettä, mutta myös uudisti sitä. Hänen mukaansa nimenomaan käskyt, uskontunnustus ja Isä meidän -rukous olivat ytimen ydin, joka jokaisen kristityn piti ainakin osata hyvin. Sakramenttiopetuksen hän lisäsi mukaan huomattaessaan, että tavallinen saksalainen ei ollut saanut asiasta minkäänlaista opetusta. Ennen kaikkea polttava huoli vastuulle annetuista ihmisistä yhdistettynä uuden kirjapainotaidon tarjoamiin mahdollisuuksiin teki pienestä katekismuksesta erittäin vaikutusvaltaisen kirjan.

Kotien kirja

Vähä katekismus nosti esille aivan uudenlaisen hartausihanteen, jolla oli toki omat juurensa keskiajan katolisessa kirkossa. Uskon harjoituspaikaksi asetettiin arkielämä ja koti.

Uudesta testamentista valitut raamatunkohdat oli tarkoitettu ohjaamaan eri rooleissa elävien ihmisten elämää. ”Huoneentaulut” oli tarkoitettu vanhemmille ja lapsille, palvelijoille ja isännille, aviomiehille ja aviovaimoille. Itse asiassa Vähä katekismus ilmeistyikin ensimmäiseksi seinälle ripustettavien taulujen muodossa ja vasta sen jälkeen kirjana. Jumalan todellisuuteen aikanaan havahtunut nuori Luther seurasi perinteen valtavirtaa ja lähti luostariin. Nyt hän opasti kristittyjä elämään todeksi uskoaan ja kutsumustaan omalla työpaikallaan ja omassa kodissaan. Arkielämästä tuli pyhää, jumalanpalvelusta.

Kodin kristillisyyteen kuului vanhempien ja erityisesti perheenisän uusi rooli. Katekismus opettaa esimerkiksi kymmenen käskyä ”niin kuin perheenisän on ne väelleen yksinkertaisesti opetettava.” Lutherin ohje oli, että perheenisän oli opetettava lapsensa ja palvelusväkensä lukemaan joka aamu kymmenen käskyä, uskontunnustus ja Isä meidän, ja varmistettava viikoittain, että kaikki oppivat sen mitä kristityn piti minimissään tietää. Uskonasioiden kertaamisesta tuli kodin päivittäistä harjoitusta ja perheenisä otti sen roolin, jota seurakuntien pastorit ja piispat olivat tunnottomasti laiminlyöneet.

Miten katekismus on vaikuttanut?

Katekismus merkitsi valtavaa käännettä kansanopetuksessa. Perheisiin ja koteihin siirretty vastuu merkitsi sitä, että tavallisten ihmisten tuli oppia lukemaan voidakseen hoitaa oman kutsumuksensa. Saksassa nimenomaan katekismus tulin nuorten kasvatusohjelman rungoksi. Sen

vaikutus levisi nopeasti kaikkialle Pohjois-Eurooppaan. Myös luterilaisen uskon omaksuneessa Ruotsin valtakunnassa katekismuksesta tuli joka kodin kirja. Suomessa, joka oli tuohon aikaan osa Ruotsia, pikku kirjainen otti paikkansa 1600-luvulla. Tarmokkaat puhtasoppisuuden ajan piispat pitivät tiukan seurakuntakurin avulla huolen siitä, että katekismusta myös opittiin. Lukutaito ja ulkoläksyt kuulusteltiin vuosittain kinkereillä. Viime vuosisadan puoliväliin asti monet suomalaiset osasivat yhä ulkoa laajat osat katekismusta. Perinnettä pidetään jossakin määrin edelleen yllä rippikouluissa.

Eräässä keskustelussa suomalaista katekismusta luonnehdittiin ylhäältä päin tulevaksi ja totuuden tietäväksi kirjaksi. Katekismus on luonteeltaan juuri sellainen – kreikan sana tarkoittaa sananmukaisesti sitä, että jotakin annetaan kaikua ylhäältä alas, ja erityisesti Vähä katekismus. Jumalan totuus on hänen käskyissään, meidän uskontunnustuksessamme ja Isä meidän – rukouksessa. Katekismuksen opettaminen perustuu siihen, että se sisältää varman totuuden, Jumalan totuuden.

Todellinen katekismus?

Luterilaisia on joskus syytetty Lutherin tekstien nostamisesta uskon keskukseseen. Todellisuudessa Vähä katekismus sisältää nimenomaan Raamatun ytimen, kuten käskyt, Uudesta testamentista kootun uskontunnustuksen, Herran rukouksen ja sakramentit. Meidän on hyvä esittää itsellemme muutamia kysymyksiä ja pohtia niitä. Ellei Vähän katekismuksen sisältö ole opetettavan uskon ydin, mikä sitten on? Jokaisen kirkkokunnan piirissä jotkut asiat ovat keskeisiä, toiset eivät, ja se perustuu joko harkintaan tai sattumaan. Mikä siis on todellisuudessa meidän keskeisimmät opetettavan uskon keskus? Jos joku kuuntelisi vuoden saarnojamme ja puheitamme, mikä osoittautuisi kaikkein tärkeimmäksi? Ja jos tekisimme haastattelututkimuksen oman kirkkomme jäsenkunnan parissa, minkä he sanoisivat kristinuskossa kaikkein tärkeimmäksi? Tässä meillä olisi käsillä todellinen katekismus, eli se, mitä todellisuudessa opetetaan ja opitaan.

Nämä kysymykset ovat kaikki pohdinnan arvoisia. Todennäköisesti ainakin suomalaiset asettaisivat uskon keskuksen aivan muualle kuin Vähän katekismuksen sisältöön. Ilmeisesti tällä todellisella uskontunnustuksella on hyvin vähän tekemistä niin Vähän katekismuksen kuin Raamatunkin kanssa. Olemassa sekin katekismus on, halusimme sitä tai emme ja tunnistimme sen tai emme.

Vähä katekismus on siis yritys määrittää uskon keskus ja pyrkiä opettamaan se kaikille kirkon jäsenille. Juuri tällaisena se on haaste kaikille paimenille ja saarnaajille. Ellei tämä ole se, mitä me pidämme keskuksena, mikä se sitten on? Ja miten ajatteleme saada tämän keskuksen opetuksi kaikille?

Päivittäinen käyttö

Katekismuksen jatkuva käyttö ei tarkoita vain asioiden mekaanista ulkoa opettelua. Ulkoa osaaminen on väline, ei itse lopullinen tähtäyspiste. Sekä lapsen että varttuneemmankin hengellisessä elämässä tie kulkee ulkoa osaamisesta ymmärtämiseen. Luther varoittaa tiukasti Ison katekismuksen esipuheessa jättämästä katekismusta sivuun liian nopeasti.

”Mutta puhuakseni itsestäni: myös minä olen tohtori ja saarnaaja, ainakin yhtä oppinut ja kokenut kuin nuo ylimieliset ja suruttomat arvelevat olevansa. Silti teen kuin lapsi, joka opettelee katekismusta. Aamuisin ja muulloinkin, kun minulla on aikaa, luen ja lausun sana sanalta ääneen Isä meidän -rukouksen, kymmenen käskyä, uskontunnustuksen, psalmeja jne. Sen lisäksi minun on joka päivä jatkuvasti luettava ja opiskeltava, enkä sittenkään kykene käsittämään lukemaani niin kuin kernaasti haluaisin. Lapseksi ja katekismusoppilaaksi minun on jäätävä ja mielelläni jäänkin. Mutta nuo sääliävät ja nirsot veikkoset kuvittelevat tulevansa heti yhdellä läpilukemisella kaikkien tohtoreiden tohtoreiksi, osaavansa kaiken ja olevansa täysin valmiita. Sillä lailla! Juuri tuo on varma näyttö siitä, että he halveksivat virkaansa ja ihmisten sieluja, vieläpä Jumalaa ja hänen sanaansa. Heidän ei enää tarvitse langeta, sillä he ovat jo aivan hirvittävästi langenneet. Lapsiksi heidän sen sijaan pitäisi tulla ja alkaa opetella aakkosia, mistä he omasta mielestään jo kauan sitten ovat selviytyneet.”

Uskon ydin ei ole yhdelläkään kristityllä kyllin hyvin hallussa. Tarvitaan jatkuvaa harjoitusta ja syventymistä aivan kaikkein tärkeimpään. Pieni kirja, Vähä katekismus, ja sen jatkuva käyttö ohjaa käymään sisälle uskon aarteisiin ovesta, Kristuksesta.

Katekismus ja me

Kirkko elää tällä hetkellä eri puolilla maailmaa hyvin erilaisissa tilanteissa. Pohjois-Euroopassa vanhat kansankirkot näivettyvät ja menettävät asemiaan. Lähetyskentillä taas saatetaan tavoittaa laajojakin joukkoja, joilta puuttuu vielä se vahva pohja, jonka monen sukupolven ketju voi parhaimmillaan antaa. Molemmissa tilanteissa on hyvin tärkeää käydä läpi se tilanne, jossa Katekismus syntyi. Tämä kirjanen oli valloittavan radikaali yritys vastata eteen tulleeseen suureen haasteeseen. Tulevaisuus on lapsissa, nuorissa ja perheissä. Nimenomaan nousevan polven kanssa on määritettävä uskon ydin ja sen jälkeen opetettava päättäväisesti juuri sitä.